

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2019 – Volume 28, Issue 3, pp. 11–18
<http://doi.org/10.18352/jsi.605>

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Utrecht University of Applied Sciences,
Faculty of Society and Law, in cooperation with
Utrecht University Library Open Access Journals

Copyright: this work has been published under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial-No
Derivative Works 3.0 Netherlands License

Drs. Pim van Heijst, Senior Onderzoeker Lectoraat
Participatie en Stedelijke Ontwikkeling | Kenniscentrum
Sociale Innovatie

Dr. Nico de Vos, Lector Participatie en Stedelijke
Ontwikkeling | Kenniscentrum Sociale Innovatie |
Hogeschool Utrecht

Dr. Sabrina Keinemans, lector Sociale Integratie
Zuyd Hogeschool

Correspondence to: Pim van Heijst

E-mail: pim.vanheijst@hu.nl

ARTS-BASED RESEARCH VOOR

HET SOCIAAL DOMEIN

EEN ANDERE MANIER VAN

PRAKTIJKGERICHT ONDERZOEK

PIM VAN HEIJST,
NICO DE VOS,
SABRINA
KEINEMANS

INLEIDING

Verandering en innovatie zijn een zaak van lange adem. Ook bij praktijkgericht onderzoek in het sociaal domein vergt de introductie van nieuwe manieren van werken vaak geduld en tijd. In ons dagelijks werk ervaren wij dat bestaande perspectieven op onderzoek nog beperkt ruimte bieden aan de mogelijkheden die de kunsten kunnen creëren. Tegelijkertijd is er in de Angelsaksische literatuur een "nieuwe loot" aan de (praktijkgerichte) onderzoekstam ontsproten: 'Arts-Based Research (ABR)'. Volgens ons krijgt ABR als praktijkgericht onderzoek nog niet de aandacht die het verdient. In Nederlandstalige rapportages en literatuur over praktijkgericht onderzoek vinden we er weinig over terug. Binnen het onderwijs en de beroepspraktijk in het brede sociaal domein bestaat er echter wel een lange traditie van het werken met kunst en creativiteit. Het gaat dan bijvoorbeeld

ARTS-BASED RESEARCH VOOR HET SOCIAAL DOMEIN

om creatief agogisch werken, projecten en activiteiten gericht op sociaal-culturele participatie of kunst- en cultuureducatie in school of wijk. Het is zaak het praktijkgericht onderzoek hierop aan te sluiten, met als inzet het opleiden tot de onderzoekende creatieve sociale professional van de 21^e eeuw. Dat is een professional met onderzoekend vermogen (Greve, Munneke & Andriessen, 2015) die steeds weer doet wat nodig is in de specifieke context. Door de inzet van Arts-Based Research bij sociale vraagstukken wordt onze inziens een nieuw perspectief toegevoegd dat andere mogelijkheden creëert om een bijdrage te leveren aan verandering in de complexe praktijk van het brede sociaal domein.

ABR: WAT IS DAT DAN?

ABR is voor ons het soort onderzoek dat een bijdrage wil leveren aan het oplossen van concrete vraagstukken in de dagelijkse praktijk en daarbij gebruik maakt van kunst. ABR geeft onze inziens de mogelijkheid om – naast verklarend, begrijpend of op verandering gericht onderzoek – een andere dimensie van dat dagelijks leven in beeld te brengen en daarmee ook een nieuw perspectief daarop te bieden. Het gaat om de wijze waarop mensen op die dagelijkse praktijk betrokken zijn. Betekenisgeving, waardering en affecten van mensen die mede vorm geven aan de praktijk en er uitdrukking van zijn krijgen in ABR een plaats in het onderzoek. Op zichzelf is dat niet vernieuwend en beogen ook andere onderzoeksstrategieën dit in beeld te brengen. Echter, juist de kunsten zijn bij uitstek geschikt om dat te doen. Verhalen, muziek, poëzie, dans en beeldende kunst zijn soms in staat om op een andere wijze uiting te geven aan betekenisgeving, waardering en affecten en ruimte te creëren voor verandering. Behalve de cognitieve dimensie, komt daarmee ook een affectieve kant van kennis in beeld. In de kunsten gaat het niet alleen om woorden, maar ook om bewegingen, tempi, kleuren, suggesties en geluiden. Je gaat zo voorbij aan de grenzen van de (vaak) analytische woordentaal – ook wel discursieve communicatie genoemd – en gebruikt een andere, niet-discursieve taal, bijvoorbeeld beeld- of bewegingstaal. Om het metaforisch te zeggen: door voor ABR te kiezen, kies je er als onderzoeker voor om door een ander venster naar een bepaald verschijnsel te kijken, waardoor je ook andere ‘kennis’ opdoet. Barone en Eisner (2012, p.1), bekende auteurs op het gebied van ABR, formuleren dat als volgt:

“Arts Based Research is an effort to extend beyond the limiting constraints of discursive communication in order to express meanings that otherwise would be ineffable.”

ABR is in ons perspectief een onderzoekbenadering waar een drietal elementen van belang zijn. Nadat we deze beschreven hebben, beschrijven we de vier belangrijke kwaliteitsdimensies en het belang van reflectie. Vervolgens illustreren we aan de hand van concrete voorbeelden de rol die ABR kan spelen in de bestanddelen van het onderzoeksproces en werpen we een blik vooruit.

ABR ALS ONDERZOEKSBENADERING: EEN DRIETAL ELEMENTEN

ABR is niet een kant en klare methode die je kunt toepassen, maar een geïntegreerde benadering waarin je “in” je onderzoek staat. Het gaat bij ABR veelal om multidisciplinaire activiteiten. Vaak zijn op kunst gebaseerde onderzoeksprojecten eerder multidisciplinair dan monodisciplinair van aard. Het is dus meestal op ‘kunstEN’ gebaseerd praktijkgericht onderzoek. Daarnaast is er sprake van een nauwe samenhang tussen onderzoek en interventie. In ons perspectief zijn dat geen twee losstaande zaken, maar betreft het een integraal proces waarin beide onderdelen in wisselwerking met elkaar verlopen. Het gaat niet om het achteraf terugkoppelen van onderzoeksresultaten, maar om werkenderwijs uitproberen, afstemmen, onderzoeken en innoveren. ABR gaat dus niet “over” de beschreven interventie, maar maakt onderdeel uit van de interventie. De tijdens het proces ontwikkelde inzichten worden gedurende het project gedeeld met betrokken actoren.

Er zijn vele vormen van ABR, maar een aantal elementen zijn altijd van belang:

Het ware

ABR hanteert een brede kennisopvatting, waarin “de werkelijkheid” voortdurend wordt betrokken op de betekenisgeving, waardering en affecten die mensen in die “werkelijkheid” ervaren en tegelijkertijd vormgeven. ABR gebruikt kunst om die kennisbronnen te ontsluiten. Wanneer wij spreken over ABR doelen we dus niet op kunst als onderzoeksmethode, maar breder op een specifieke benadering van onderzoek die met kunst bepaalde aspecten van de wereld om ons heen in beeld wil brengen.

Het goede

Het is geen noodzakelijke voorwaarde van ABR, maar vaak zien we dat ABR een maatschappelijk geëngageerde vorm van onderzoek is. Kennis en inzichten worden ingezet om concrete verbeteringen in de praktijk te bewerkstelligen. Betrokkenheid van de mensen in de onderzochte praktijk wordt onontbeerlijk gevonden voor een goed inzicht in die praktijk. Voor het vaststellen van gewenste verbetering van die praktijk is ABR vaak participatief van aard.

Het schone

Werken met kunst en creativiteit is een noodzakelijke voorwaarde om kennis op te doen in ABR. De kunsten hebben meerwaarde in onderzoek, omdat ze opgevat kunnen worden als niet-discursieve taal: taal die soms gebruik maakt van woorden, zoals in poëzie, maar vaker van klanken, beelden of bewegingen die ons kunnen raken. 'Door kunst kunnen we raken en geraakt worden' (De Vos, Bos & Jansen, 2018, p. 27). We kunnen er iets door leren over onszelf en de wereld. In de taal van de kunsten is bij uitstek plaats voor gevoel en affecten. De kunsten kunnen daarbij worden ingezet in elke fase van het onderzoeksproces (Leavy, 2009). Per onderzoek verschilt het: welke kunstzinnige elementen (wat), op welke onderdelen van het onderzoeksproces (wanneer) worden ingezet. En ook: de manier waarop dat gebeurt (hoe), de betrokkenen die dat doen (wie), met welk doel (waartoe) en de onderbouwing van al die keuzes (waarom)?

Bovenal is het echter kenmerkend voor ABR dat het goede, het schone en het ware niet langer van elkaar gescheiden worden, maar voortdurend op elkaar worden betrokken.

KWALITEITSDIMENSIES VAN ARTS-BASED RESEARCH ALS PRAKTIJKGERICHT ONDERZOEK

Net als al het andere onderzoek is het belangrijk dat ABR zich verhoudt tot de kwaliteitsdimensies zoals die zijn ontwikkeld voor wetenschappelijk onderzoek. In navolging van Pijlman (2017) gaan we allereerst uit van drie kerndimensies voor kwaliteit van praktijkgericht onderzoek:

De meest compacte set van kwaliteitsdimensies voor praktijkgericht onderzoek stelt [...] dat praktijkgericht onderzoek in het hbo 1) Praktisch relevant 2) Methodisch grondig en 3) Ethisch verantwoord moet zijn. (Pijlman 2017, p. 27)

Feitelijk zijn dit de gangbare kwaliteitsdimensies voor wetenschappelijk onderzoek (methodisch grondig en ethisch verantwoord), aangevuld met de eis dat praktijkgericht onderzoek vooral ook praktisch relevant moet zijn. Ook de reeds genoemde elementen 'het goede' (ethisch verantwoord) en 'het ware' (methodische grondig) zien we terugkomen. We missen echter nog het element van 'het schone'. Dat noopt tot het toevoegen van een vierde kwaliteitsdimensie voor ABR, namelijk de esthetische kwaliteit van een onderzoek, zoals ook door Leavy (2009) wordt beschreven. Hierbij gaat het om de evocatieve kracht van het onderzoek (Barone & Eisner, 2012; zie ook Van Manen, 2016): is het gebruik van de kunsten van toegevoegde waarde; helpt het

gebruik van beeld, beweging, klank om een ander of aanvullend zicht te krijgen op menselijke verschijnselen?

Naast de vier dimensies willen we benadrukken dat gedurende het gehele proces kritische reflectie wat ons betreft ook een essentieel element is. Niet als losstaand onderdeel van onderzoek, maar geïntegreerd in het geheel van activiteiten.

VERSCHILLENDE BESTANDELEN VAN HET ABR PROCES

Er zijn een viertal verschillende bestanddelen in het ABR onderzoeksproces die elkaar niet per se lineair opvolgen: opzet, dataverzameling, analyse en presentatie. Omdat ABR vanuit een integrale blik naar praktijken kijkt – onderzoek en praktijkontwikkeling zijn geen losstaande elementen – is het van belang het maakproces te verbinden aan hoe je het project als geheel doorloopt, inclusief het onderzoek. Voor de start van een op de kunsten gebaseerd project moet nagedacht worden over de meest passende vorm. Zo versterkt de vorm de boodschap. Het gaat om een geïntegreerde aanpak waarin perspectief op onderzoek, methode en methodiek, en kunst nauw met elkaar samenhangen. Daarbij dient opgemerkt te worden dat het niet wenselijk is ABR in “plukjes” uiteen te rafelen. Analytisch gezien kan het soms wel behulpzaam zijn door je oogvaren naar het onderzoeksproces te kijken en een aantal stappen te onderscheiden.

Bestanddelen: opzet

Kijkend naar het bestanddeel ‘opzet’ in een ABR-onderzoeksproces, zou bijvoorbeeld dans een rol kunnen spelen in het verkennen van relevante thema's. Je kunt burgers van een wijk vragen de in hun leefomgeving spelende thema's te dansen. Zo creëer je ruimte voor anderstalige gesprekken waarbij relevante thema's besproken kunnen worden. Tevens kan de rol van dans als onderzoeksmethode worden verkend (Gilcher, 2017). Resultaten kunnen in woorden worden vormgegeven maar ook in andere “tekst” als beelden, muziek of dans. Vaak is het nog zoeken om bij de opzet al ruimte te creëren voor de kunsten. Deels wordt dit veroorzaakt door de eisen die subsidiegevers vooraf stellen aan het onderzoeksproces.

Bestanddelen: dataverzameling

Bij de dataverzameling zien we vaker dat er ruimte is om de kunsten in te zetten. De inzet van verhalende onderzoeksbenaderingen zijn hier een voorbeeld van. Zo werd bij een onderzoek naar een voedseltuin waar kwetsbare mensen werken community reporting gebruikt (Geelhoed, 2016).

De deelnemers worden daarbij ondersteund bij het vertellen en delen van hun eigen authentieke verhaal op hun eigen manier. Ze komen hierdoor uitgebreid aan het woord en krijgen daarbij alle ruimte om hun verhaal te "construeren". Zij vertellen een verhaal waarin hun ervaring met en perspectief op de werkelijkheid tot zijn recht komt. Daarbij kan het gebeuren dat de verteller meerdere keren het verhaal vertelt en opneemt, voordat hij tevreden is met het eindresultaat. De verhalen zijn niet "objectief" in de klassieke betekenis van het woord, maar geven wel goed inzicht in de manier waarop eindgebruikers sociale interventies beleven en datgene dat voor hen op het spel staat. Uiteindelijk is dat behulpzaam om ook beter op hun zorgvraag af te kunnen stemmen.

Bestanddelen: analyse

Visual Thinking Strategies (De Bruijn, 2016) is een mooi voorbeeld van ABR tijdens de analyse. In dit onderzoek werd gekeken naar ondersteuningsmogelijkheden voor ouderen met dementie. Vertellen van verhalen was tegelijkertijd dataverzameling- en -analysemethode. Er werd gezocht naar de beste manier om het verhaal te vertellen en daarmee ook al prioritering aan te brengen en een narratief te construeren. De betekenis van het kunstwerk resoneert hier breder en overstijgt de individuele betekenisgeving. Het verhaal gaat niet meer over de individuele maar over de collectieve beleving.

Bestanddelen: presentatie

Bij de presentatie van resultaten en conclusies zien we ook in Nederland een toenemende toepassing van allerhande kunsten. Denk aan fototentoonstellingen die vorm geven aan de betekenis van armoede, muziek die de gevolgen van eenzaamheid tot uiting brengt of theater wat de bureaucratie in de zorg betekenis geeft. Zo beschreven De Ronde en Von Salisch (2018) hoe ze verkennen kennis te vergroten voor situaties waar het contact tussen hulpverlener en cliënt of gezin door uiteenlopende redenen stagneerde. Dit kreeg vorm door het ontwikkelen van participatief theater. De voorstelling is eigenlijk vergelijkbaar met wat in ander onderzoek vaak de vorm van een schriftelijke rapportage krijgt. Belangrijk verschil is dat er bij het spelen ruimte is voor inspringen, reflecteren, aanpassen en opnieuw spelen. Op het moment dat de groep tot een niet-stagnerende, succesvolle voorstelling is gekomen zijn er definitieve conclusies en is een nieuwe eindvoorstelling ontstaan. Die presentatie kan in een nieuwe voorstelling ingeoeffend worden of op papier als handreiking gedeeld worden. Op deze wijze kan de presentatie bijdragen aan een integraal proces van verandering, onderdeel zijn van een continu proces in plaats van een punt aan het einde van het onderzoek te zijn.

HOE NU VERDER?

In Nederland wordt nog beperkt met ABR als vorm van praktijkgericht onderzoek gewerkt. In het onderwijs en de beroepspraktijk wordt wel meer met kunst en creativiteit gewerkt. Als er echter al sprake is van 'onderzoek', bijvoorbeeld omdat het zo genoemd wordt, dan is de vraag wat de 'onderzoeksmatige kwaliteiten' ervan zijn. Op kunst gebaseerd onderzoek is niet hetzelfde als op kunst gebaseerd leren ('arts-based learning') of handelen ('arts-based action'). Met dit artikel willen we inspireren om mogelijkheden van ABR te verkennen en houvast te geven voor de praktische invulling ervan, waarbij tegelijk vorm wordt gegeven aan kwalitatief hoogwaardig praktijkgericht onderzoek. ABR biedt volop mogelijkheden om bij te dragen aan veranderingen en verbeteringen in de (beroeps)praktijk van het brede sociaal domein. Juist omdat deze vorm van onderzoek op kunst is gebaseerd en daarmee een nadrukkelijke esthetische lading krijgt, kan het ook meer algemeen van waarde zijn. Door kunst kunnen mensen elkaar raken en geraakt worden, komt er beweging in zaken die anders soms muurvast zitten en waarbij praten niet (of niet meer) helpt. Er wordt gecommuniceerd en gewerkt met andere 'talen', van muziek, theater, dans en beweging of beeldende kunst. In het sociaal domein is dat cruciaal. Oftewel, deze vorm van onderzoek is onmisbaar voor (de ontwikkeling van) de sociale creatieve professional van de 21^e eeuw. Deze tekst is daarom ook een oproep om meer te gaan werken met Arts-Based Research als praktijkgericht onderzoek, sowieso in het brede sociaal domein.

Dit artikel blijkt vooruit op het boek *Arts-Based Research voor het sociaal domein* van de auteurs, dat in juni dit jaar verschijnt bij uitgeverij Coutinho.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Barone, T., & Eisner, E. (2012). *Arts based research*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington D.C.: Sage.
- de Bruijn, T. P. M. (2016). Sociale inclusie door beeldende narratieven. *Cultuur + Educatie*, 45, 106–124.
- De Vos, N., Bos, E., & Jansen, E. (2018). Sociaal werk is een 'meertalig' beroep. *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken – Dossier: De creatieve professional*, 2, 24–28.
- Gilcher, M. L. (2017). *We hebben het droog gehouden. Humor in de danstherapie met ouderen met dementie (masterthesis)*. Rotterdam: Codarts Rotterdam.
- Greve, D., Munneke, L., & Andriessen, D. (2015). *Verwerven van onderzoekend vermogen* (paper gepresenteerd op de ORD 2015, Leiden). doi:10.13140/RG.2.1.1763.6888.

ARTS-BASED RESEARCH VOOR HET SOCIAAL DOMEIN

- Leavy, P. (2009). *Method meets art: Arts-based research practice*. New York: The Guilford Press.
- Leavy, P. (2017). *Research design. Quantitative, qualitative, mixed methods, arts-based, and community-based participatory research approaches*. New York/London: The Guilford Press.
- Pijlman, H. (2017). *Advies Werkgroep Kwaliteit van Praktijkgericht onderzoek en het Lectoraat*. Den Haag: Vereniging Hogescholen.
- van Manen, M. (2016). *Phenomenology of practice. Meaning-giving methods in phenomenological research and writing*. New York: Routledge.
- von Salisch, M., & de Ronde, M. (2018). Interactief theater in het sociale domein: Een speelse leeromgeving voor normatieve professionalisering. *Waardenwerk. Journal of Humanistic Studies*, (73), 12–32.